

punkt. Der stilles i det hele taget store krav til læseren om selv at afkode, hvad man kan få ud af de fremlagte uddrag af Luther.

Som historiker savner jeg også refleksioner over, hvad der har styret Petersens udvælgelse i Luthers omfattende skrifter. Der er ingen begrundelse for de valgte nedslag, hvilket får udvalget til at fremstå mere vilkårligt, end det givet er. Endvidere bruges Luthers tekster i flæng, uden at deres kontekst og ophavssituation inddrages. Det kan være problematisk både i forhold til forskellen på den tidlige og den sene Luther (som spiller en stor rolle i Lutherforskningen), men også i brugen af de såkaldte bordtaler, som er andenhånds referater, blandet med teologiske tekster fra Luther selv. Luthers tekster gengives ikke i citat, men i moderniseret omskrivning. Det kan der være formidlingsmæssige grunde til, men det gør det ind imellem vanskeligt at se, hvornår Luther stopper, og Petersen begynder.

Samlet set er der ingen tvivl om, at Petersen i *Den glemte Luther* præsenterer den danske læser for aspekter af Luthers tænkning, som ikke er alment kendt. Det er i sig selv prisværdigt. Luthers tænkning om mennesket som relationelt forbundet og forpligtet bruges til en skarp kritik af det moderne individualiserede konkurrencesamfund. Et omhyggeligt noteapparat giver læseren adgang til selv at søge kilden, men fraværet af diskussion med nutidig teologisk og historisk litteratur gør det vanskeligt at forfølge emnerne yderligere.

Nina Javette Koefoed

| ROBERT H. NELSON: *Lutheranism and the Nordic Spirit of Social Democracy. A Different Protestant Ethic*. Aarhus University Press, Aarhus 2017, 324 s., 240 kr.

Det er altid interessant, når omverdenen kaster et blik på den nordiske samfundsmodel og forsøger at forstå, hvorfor det er endt, som det er. I *Lutheranism and the Nordic Spirit of Social Democracy* kaster den amerikanske økonom, Robert H. Nelson sig ud i at forklare de nordiske landes særtræk som tillid, social solidaritet og *quality governance* ved at anskue de nordiske socialdemokratiers værdigrundlag som sekulariseret lutherdom. Nelson (1944-2018) forskede bl.a. i økonomi som sekulariseret religion og interesserede sig bredt for religionens politiske og økonomiske rolle. *Lutheranism and the Nordic Spirit of Social Democracy* er produkt af et forskningsophold ved the Collegium for Advanced Studies of the University of Helsinki i 2014.

Nelson undres gennem bogen højlydt over, at lutherdommen ind til slutningen af 1990'ere har fået meget begrænset opmærksomhed i behandlingen af Nordens historie, samfundsudvikling og værdigrund-

lag. Han peger på det paradoksale i den aktuelle internationale interesse i de nordiske lande og deres samfundsmodel sammenholdt med manglen på forskning i lutherdommens samfundsbetydning, når man sammenligner med forskning i calvinismens og katolicismens betydning for udviklingen af det moderne Europa. Det underbygges af en særdeles relevant påpegnings af, at man i stedet for at tale om den protestantiske etik i webersk forstand, bør tale om to protestantiske etikker: En calvinsk, som Weber undersøgte, og som har været prægende i angelsaksisk sammenhæng, og så en luthersk, som Nelson undersøger, og som er grundlaget for de nordiske socialdemokratier. Essensen i Nelsons argument er, at selvom der er mange teologiske lighedspunkter mellem Calvin og Luther, så er der også afgørende forskelle. Han lægger især vægt på Luthers modstand mod markedskræfternes frie spil og dermed kapitalismen og på Luthers tættere kobling mellem stat og kirke, der betyder individuel politisk frihed hos Calvin og større lydighed mod autoriteterne hos Luther.

Bogen starter med et kapitel, der ridser de nordiske landes særtræk op på grundlag af internationale undersøgelser, der rangerer de nordiske lande bemærkelsesværdigt højt i *quality governance*. Det kobles med et velkendt argument, at Norden som region ikke deler sprog eller har en fælles historie, men derimod forskellige erfaringer med f.eks. at være kolonimagt og koloniseret. Til gengæld har de nordiske lande en fælles luthersk arv, som præger regionen på en måde, der ikke genfindes andre steder. Derefter gennemgås hovedtendenser i velfærdsstatsforskningen med vægt på den del af den nyere forskning, der har peget på lutherdommens betydning. Generelt er det Nelsons pointe, at Lutherdom har været et „blind spot“ i nordisk forskning. Hans fremstilling bygger udelukkende på engelsksproget forskningslitteratur og ingen primære kilder, hvilket selvfølgelig giver visse begrænsninger. Til gengæld samler han trådene fra en række forskellige forskningsfelter, der ikke nødvendigvis plejer at blive set i sammenhæng, og på den måde giver hans bog et udmærket overblik over den forskning, der siden Sørensen og Stråths *The Cultural Construction of Norden* (1997), har kredset om spørgsmålet om religionens og lutherdommens betydning for de nordiske lande. Det skal måske her indskydes, at Nelson har en tendens til at tage noget af den litteratur, der argumenterer for en sammenhæng mellem lutherdom og velfærdsstat, til indtægt for en sammenhæng mellem lutherdom og de nordiske socialdemokratiers værdigrundlag, uden at det nødvendigvis har været forfatterens oprindelige argument.

Dernæst kaster Nelson sig ud i at forklare de nordiske landes historie fra vikingerne over reformationen til velfærdsstat. Hovedspørgsmålet er, hvordan Norden gik fra at være den mest voldelige del af

Europa i vikingetiden til at være den mest fredelige 1000 år senere. Det bliver i sagens natur meget forenklet og trækker lidt for meget på stereotyper. Efter et parforceridt gennem Nordens historie præsenterer Nelson de hovedtanker fra Luthers teologi, som han mener er væsentlige. Hovedvægten bliver på det selvmodsigende i Luthers tekster, f.eks. i forholdet til gerningsretfærdighed og bibelens status som eneste autoritet, uden at der gås i dybden med de teologiske standpunkter. Resultatet bliver, at Luther først og fremmest fremstår som en politisk aktør, uden at de teologiske aspekter i sig selv får samfundsbetydning. Nelson vurderer således, at Luthers personlige liv og eksempel er lige så vigtigt eller vigtigere for den videre udvikling som hans teologiske skrifter. Luthers største bedrift bliver bruddet med den katolske kirkes monopol på sandheden og de politiske konsekvenser af det i form af religiøs frihed, der får stort set hele æren for udviklingen af den moderne verden. Samtidig peger Nelson på den sociale uro, som Luthers tanker skabte, og kritiserer ham for ikke at støtte bondeoprøret.

Fra bondeoprøret fortsætter Nelson til en diskussion af, hvilken betydning Luthers krav om lydighed mod autoriteterne har haft – ikke mindst hvordan lydighedskravet er blevet udlagt og brugt efter Luthers død. Det fører til en diskussion af nazismen og af, hvorfor udviklingen var anderledes i Norden. Herefter når vi til Weber og den calvinske arbejdsetik, som i koncentreret form består af kapitalisme plus en asketisk livsstil. Heroverfor sætter Nelson Luthers kritik af markedet, hans understregning af, at egeninteressen ikke må være den drivende kraft, og den gyldne regel (gør mod andre, som du vil, at de skal gøre mod dig) afgørende betydning. Koblet med den lutherske sammensmeltning af stat og kirke i den lokale sognepræst ser Nelson her den grundlæggende etik, der får de nordiske velfærdsstater til at fungere og bliver kernen i de nordiske socialdemokratiers ideologi. Hvor den calvinske etik for ham at se i sin essens består i troen på egen succes som tegn på frelse i kraft af prædestination, bliver succeskriteriet i den lutherske etik at opfylde samfundets velfærdsbehov, især den fattiges. Det lutherske kald bliver lydighed mod den gyldne regel, og i en sekulariseret stat omsættes det til en kontrakt, hvor staten tager sig af folket, og folket arbejder og betaler skat, så alle bidrager til det fælles bedste. Dermed skabes en anden relation mellem stat og individ end i samfund præget af en calvinsk kultur som f.eks. det amerikanske.

Nelson runder også Luthers betydning for ligestilling i Norden, den anden reformation i form af pietisme, gudelige vækkelser og Grundtvig i 1700- og 1800-tallet. Han giver et rids af de forskellige veje, som de nordiske samfund hver især har taget for at blive moderne sam-

fund, og sammenligner med USA. Konklusionen er, at det er den sociale solidaritet fra lutherdommen, der har holdt de nordiske velfærdstater på sporet, samtidig med at den individualiserede calvinske kultur i USA har åbnet for politiske interessegruppers dominans

Han får også nævnt skyggesiderne i den nordiske moderniseringsproces som f.eks. afholdsbevægelse, spiritusforbud og racehygiejne. Det får til tider lidt karakter af pligtskyldig opremsning og rituel afstandtagen. Ud over at vise modernitetens kompleksitet bruges især eksemplet med spiritusforbud til at vise, hvordan befolkningen i de nordiske lande er villig til at underlægge sig regeringens regler, fordi den lutherske lydighed mod autoriteterne er flyttet med over til de sekulære autoriteter, der nu forventes at handle på et videnskabeligt grundlag.

Mere interessant er hans læsning af oplysningstidens økonomer som f.eks. Adam Smith og etableringen af økonomerne som dem, der frem for præsterne skulle sikre menneskets frelse. Det kobles til en analyse af, hvordan de nye økonomiske „guder“ var præget af økonomernes konfessionelle baggrund (dvs. Adam Smiths økonomiske gud var calvinsk, ikke luthersk). Det er en interessant pointe med relevans for den måde, hvorpå vi som forskere bruger både fortidige og nutidige teoretikere til at forklare verden. Efter at have vist, hvordan også Marx trak på en kristen tradition, ender Nelson med en analyse af, hvordan en økonomisk religion i 1800- og 1900-tallet erstattede den kristne religion. I forlængelse heraf bliver formålet for de nordiske socialdemokratier at etablere himmerige på jorden. Han slutter af med at sammenligne måden, hvorpå de nordiske socialdemokratier ønsker at arbejde for en bedre verden gennem økonomisk vækst og sprede disse universelle værdier til resten af verden, med kristendommens ønske om at sprede sig til hele verden og derigennem frelse den. En af bogens helt centrale pointer er, at man i Norden ikke finder det calvinske autonome individ med dets skepsis mod statslige autoriteter. Derimod finder man en luthersk social identitet, der forener borgerne i et nationalt fællesskab, hvor universalismen er central med staten som den instans, der skal sikre velfærd for alle borgere, en sekulariseret udgave af den gyldne regel.

Man kommer ikke uden om, at Nelsons detaljeviden om de nordiske samfunds historie og hans teologiske indsigt til tider er så begrænset, at det skæmmer både læsning og analyser. På den ene side trækker Nelson på den nyeste forskning om reformationens samfunds betydning, samtidig med at han gentager en række stereotyper f.eks. om vikingerne eller de politiske og økonomiske motiver bag reformationen. Nogle steder bygger argumentet på faktuelle fejl, f.eks. at *Konkordiebogen* bliver gældende i hele Norden. En række af de mere kontro-

versielle påstande står uden nogen form for dokumentation, hvilket også mindsker deres overbevisningskraft. Det er med andre ord et meget stort brød, der er slået op, og det bliver kun delvist bagt. Når det så er sagt, er der også meget godt at hente i bogen, især i kraft af de teser, den præsenterer om en luthersk etik, hvordan den adskiller sig fra en calvinsk, og hvad det kan have haft af betydning. I de tanker er der rigeligt at tage fat på for forskningen.

Nina Javette Koefoed

| ANNE HASLUND HANSEN, MICHAEL HARBSMEIER, KRISTIAN HVIDTFELT NIELSEN, JESPER KURT NIELSEN, CHRISTIAN SUNE PEDERSEN & PETER ANDREAS TOFT (RED.): *Dansk Ekspeditionshistorie, I-III*, Gads Forlag, København 2021, 1350 s., kr. 799,95.

Litteraturen om danske ekspeditioner er i forvejen ganske omfattende, men i hovedsagen omhandler eksisterende værker en eller nogle få ekspeditioner, en enkelt aktør eller et geografisk område. Der har dermed længe manglet den samlede historiske fremstilling, som nu foreligger med dette smukke bogværk.

Med sine tre rigt illustrerede bind, der tilsammen breder sig over mere end 1400 sider, og en titel, der signalerer kontinuitet, helhed og national identitet, fremstår dette værk umiddelbart som en monumental og ambitiøs historisk syntese. Emnemæssigt og fagligt spænder de tre bind tilsammen over et enormt område lige fra astronomiske ekspeditioner til geologi, palæontologi, meteorologi, naturhistorie, zoologi, marinbiologi, geografi, arkæologi, etnografi, sprogvidenskab og meget mere. Det tvær- og multividenskabelige perspektiv er uundgåeligt, simpelthen fordi mange ekspeditioner var født med et bredt videnskabeligt program. Geografisk når vi rundt på alle jordens kontinenter, dog på nær Antarktis, der aldrig rigtigt har været et trækplaster for danske forskere. Tidsmæssigt dækkes perioden fra begyndelsen af 1600-tallet og helt frem til 2020. Læg dertil, at værket er frugten af 25 specialisters og hele seks redaktørers arbejde. De enkelte forfatters tilgang til stoffet spænder fra kontekstualiserende videnskabshistorie til rendyrket etnologisk fagrefleksion. Et så bredt og heterogent stof kan selvsagt ordnes, tematiseres og organiseres på forskellige måder. Valget er i tråd med titlen faldet på en traditionel kronologisk model, der skaber forventning om en kronologisk ordnet sammenhængende national ekspeditionshistorie.

Første bind (1600-1850) dækker kongernes og enevældens tidsalder – fra de arktiske og ostindiske ekspeditioner under Christian IV og frem til Galatheas jordomsejling 1845-47. Ekspeditionerne var som ho-